

Instytut Pamięci Narodowej - Białystok

<https://bialystok.ipn.gov.pl/pl1/aktualnosc/181807,Artykuly-historykow-Oddzialu-Instytutu-Pamieci-Narodowej-w-Bialymstoku-o-Romanie.html>
05.05.2024, 04:59

Artykuły historyków Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku o Romanie Dmowskim

Przedstawiamy Państwu artykuły dr. hab. Krzysztofa Sychowicza oraz Waldemara Tyszuka wydane w publikacji po konferencji "Dmowski jako wychoawca narodu", która odbyła się w dniach 3-4 marca 2022 r. w Białymstoku. Zorganizowała ją Fundacja Obowiązek Polski, w partnerstwie m.in. z Instytutem Pamięci Narodowej.

dr hab. Krzysztof Sychowicz

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

Roman Dmowski i ruch narodowy na Ziemi Łomżyńskiej

Urodzony w 1864 r. Roman Dmowski w pamięci przynajmniej części Polaków zapisał się przede wszystkim jako jeden z twórców niepodległego państwa polskiego. I jest to jak najbardziej słuszna opinia, gdyż prowadzone przez niego przez kilka miesięcy wspólnie z Ignacym Paderewskim pertraktacje z mocarstwami zachodnimi na Konferencji Pokojowej w Paryżu, wywarły niezaprzeczalny wpływ na kształt i przyszłość II Rzeczypospolitej. Bez wątpienia można stwierdzić też, że obok kierującego walką zbrojną Józefa Piłsudskiego, to Roman Dmowski i jego zabiegi dyplomatyczne położyły fundamenty pod budowę niepodległej Polski. Nie uwzględniany w następnych latach przy podziale stanowisk rządowych swój czas poświęcił budowie obozu narodowego i pisaniu, głównie książek i artykułów politycznych. Losy tego wybitnego człowieka związane były jednak też z niewielką miejscowością leżącą niedaleko Łomży, będącej własnością jego przyjaciół. Do nawiązania znajomości z profesorem filozofii Wincentym Lutosławskim, synem drozdowskiego dziedzica doszło w 1900 r. w Krakowie. W ten sposób zaczęły się kontakty, które ściągnęły go do tej niewielkiej miejscowości. To w mieszkaniu Lutosławskich z Romanem Dmowskim spotykali się działacze polityczni z regionu łomżyńskiego, tacy jak Jan Harusewicz i Jan Załuska. Od nich zarówno poglądy jak i materiały związane z ideą ruchu narodowego trafiały do działających nad Narwią Bohdana Winiarskiego, Adama Chętnika i Romualda Bielickiego. W efekcie tego, poglądy te wraz z upływem czasu stawały się coraz bardziej popularne wśród zamieszkujących tam osób. W działalność tę zaangażowani byli także sami Lutosławscy, odwiedzający Drozdowo w okresie wakacyjnym, w tym wspomniany wcześniej Wincenty, edukujący politycznie okolicznych mieszkańców. Należy zaznaczyć, że w propagowanie tego nurtu politycznego czynnie włączyli się wszyscy bracia Lutosławscy, którzy oprócz tego byli członkami Ligi Narodowej (Marian był członkiem władz naczelnych Stronnictwa Narodowo Demokratycznego, Wincenty założył Seminarium

Wychowania Narodowego, Kazimierz współtworzył harcerstwo, a Stanisław pracował w redakcji pisma „Myśl Polska” w Warszawie. Zaangażowali się oni także w działalność Łomżyńskiego Towarzystwa Rolniczego, tworząc z dworu centrum ruchu narodowego w tej części Polski. Po raz pierwszy Roman Dmowski gościł w Drozdowie w 1911 r., występując dodatkowo w roli ojca chrzestnego Krystyny Niklewiczówny, córki Marii Lutosławskiej i Mieczysława Niklewicza. Kontakty te przerwała I wojna światowa i konferencja pokojowa w Paryżu. Losy ich zeszyły się ponownie w Warszawie i zaowocowały kolejnymi odwiedzinami Dmowskiego w podłomżyńskim dworze, mającymi miejsce w lipcu 1920 r. i na początku stycznia 1924 r. W tym drugim przypadku jego przyjazd związany był z pogrzebem ks. Kazimierza Lutosławskiego, związanego jak już wcześniej wspomniano z ruchem narodowym, a jednocześnie członka coraz bliższej mu rodziny. Na ziemi łomżyńskiej w wyniku oddziaływania politycznego dworu w Drozdowie endecja stała się jedną z najpoważniejszych sił politycznych. Przyjeżdżali tutaj znani w całym kraju działacze obozu narodowego jak Zygmunt Berezowski i Witold Staniszkis. Obok nich wspomnieć można jeszcze o Romanie Rybarskim i Karolu Wierczaku. Narodowa Demokracja zyskała też przychylność miejscowego duchowieństwa, które stało się jego naturalnym sprzymierzeńcem. Kluczowym momentem otwierającym kolejny etap działalności stało się odzyskanie niepodległości przez Polskę. W Łomży już 10 listopada 1918 r. powstał Komitet Obywatelski złożony ze znanych osobistości, w skład którego weszli: Stanisław Kurcusz, dr Mieczysław Czarnecki, Franciszek Hryniewicz, Stanisław Woyczyński, Jan Stolnicki i Władysław Świdorski. Spotkanie Komitetu Obywatelskiego odbyło się w pomieszczeniach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, gdzie zapadła decyzja, by wspólnie z Konradem Leśniewskim, komendantem powiatowym POW podjąć rozmowy z gubernatorem o kapitulacji garnizonu łomżyńskiego. Ostatecznie około godziny 16 zgodził się on na złożenie broni i zaprzestanie walk pod warunkiem, że dla zabezpieczenia ewakuacji Niemców do Prus Wschodnich pozostanie w mieście uzbrojona jedna kompania niemiecka. Równocześnie udało się w tej samej kwestii porozumieć z powołaną w niemieckich koszarach Radą Żołnierską. 26 stycznia 1919 r. odbyły się wybory do Sejmu Ustawodawczego RP, które miały szczególne znaczenie, gdyż były pierwszymi w pełni suwerennymi, stąd aktywny w nich udział mieszkańców Łomży. W wyborach tych powiaty kolneński, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, szczuczyński i wysokomazowiecki tworzyły jeden okręg wyborczy nr 3, w którym wybierano 9 posłów. Siedziba głównej Komisji Wyborczej została ulokowana w Łomży. W wyborach tych głosowano nie na konkretnych kandydatów, a na listy wyborcze. W akcji przedwyborczej prym wiodła narodowa demokracja, która szła do wyborów jako „Polski Komitet Narodowy Zjednoczonych Stronnictw Demokratycznych” i która cieszyła się poparciem księży. W korespondencji z terenu okręgu łomżyńskiego do tygodnika „Wyzwolenie”: „Nie tylko z ambony grzmią, ale i poza kościołem księża zabiegają, aby listy endeckie zyskały najwięcej głosów. [...] W naszych stronach podpisali się wszyscy księża z imienia i nazwiska, a jest ich 26, pod odezwą, którą wydali specjalnie tylko dla zachwalenia listy endeckiej”. W całym okręgu łomżyńskim frekwencja wyniosła aż 81,6% uprawnionych do głosowania, zaś w samej Łomży 77,5%. W całym okręgu wybory zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem NKWSD, który wprowadził 8 posłów na 9 mandatów.

Czytaj więcej w pliku PDF poniżej (str. 69-77)

Waldemar Tyszuk

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

Działalność dyplomatyczna Romana Dmowskiego i Komitetu Narodowego Polskiego (1917-1919) w kontekście działań na rzecz odzyskania niepodległości oraz walki o granicę Polski. Zarys problematyki

Komitet Narodowy Polski w Paryżu (KNP) założony został 15 sierpnia 1917 w Lozannie w Szwajcarii przez Romana Dmowskiego lidera ruchu narodowo-demokratycznego, a wkrótce siedziba komitetu została przeniesiona do Paryża. Komitet poprzez nazwę nawiązywał do wcześniejszego Komitetu Narodowego Polskiego z lat 1914–1917, którego siedzibą była Warszawa, a później Piotrogród. Natomiast korzeni koncepcji oparcia się o państwa ententy z włączeniem w to Rosji upatrywać należy co najmniej od lat 1907–1908 gdy Roman Dmowski latem 1907 r., odbył podróż na zachód Europy, nawiązując kontakty z politykami m.in. brytyjskimi, a w 1908 r. wydał książkę „Niemcy, Rosja i kwestia polska”, w której to opisał swoje poglądy na kwestie związane z priorytetami polskiej polityki, zrywając z dominującą od czasów zaborów w polskim społeczeństwie koncepcją Rosji jako głównego przeciwnika Polski, wprowadzając w to miejsce Niemcy. „Niemcy, Rosja i kwestia polska” było adresowane głównie do czytelnika zagranicznego, a dopiero w dalszej kolejności polskiego, udowadniały też iż Roman Dmowski poprzez swoje logiczne wywody był typem polityka pełnego – ideologa, a nie populisty. Kategorie umieszczenie w roli głównego przeciwnika polskiego Narodu Niemców i wyartykułowanie tego w postaci publicznej przysporzyło przywódcy narodowej demokracji wielu wrogów, także we własnym obozie politycznym. Rosja została uznana przez przywódcę narodowej demokracji za mniej groźnego przeciwnika, ponieważ uważał iż cywilizacja rosyjska nie posiada nic takiego co przewyższało by polską ofertę cywilizacyjną nagromadzoną od średniowiecza, przekonywał iż paradoksalnie należy opowiedzieć się po stronie Rosji ponieważ była ona słabsza od Niemiec. Warto pamiętać iż Roman Dmowski nie widział także sensu w popieraniu opcji proaustriackiej, zauważając iż pomimo dobrej sytuacji ludności polskiej w Galicji i mocnego zaangażowania elit polskich w utrzymaniu Austro-Węgier, stopniowo polska pozycja w państwie Habsburgów niwelowana była poprzez popierania przez rząd austriacki Rusinów (Ukraińców) w opozycji do Polaków, w czym Dmowski także widział intrygi tworzone w Berlinie. Nie może więc dziwić, iż z pozytywnym odbiorem Romana Dmowskiego, spotkała się odezwa wydana 14 sierpnia 1914 r. po wybuchu I wojny światowej do Polaków przez Wlk. Ks. Mikołaja Mikołajewicza –naczelnego wodza Armii Rosyjskiej. Sam Roman Dmowski wspominał swoją rozmowę z politykami rosyjskimi jeszcze przed upublicznieniem odezwy: „[...] co do treści zaś rozumiem, że dziś więcej nie możecie powiedzieć. Jest w niej rzecz

główna za którą naród nasz będzie walczył ze wszystkich sił-zjednoczenie ziem polskich” . Już 16 sierpnia 1914 r. odezwę poparły poza Narodową Demokracją także: Stronnictwo Polityki Realnej, Polska Partia Postępowa oraz Polskie Zjednoczenie Postępowe. Podziękowanie za odezwę podpisało kilkadziesiąt uznanych osób spośród polskiej elity politycznej i intelektualnej w zaborze rosyjskim min: Władysław Grabski, Stanisław Kozicki, Zdzisław Lubomirski, Konstanty Plater, Zygmunt Wielopolski, Maurycy Zamoyski, Władysław Reymont, Artur Oppman, Stefan Krzywoszewski. Rosyjska odezwa choć nie zawierała konkretnych propozycji wobec sprawy polskiej a jedynie ogólniki, odbiła się też echem na zachodzie Europy, Rosjanie nie mogli już będąc w jednym obozie z Francją i Wielką Brytanią zupełnie ignorować kwestii polskiej . Uznać należy iż już wtedy koncepcja oparcia odzyskania polskiej niepodległości o państwa alianckie przyniosła pierwsze konkretne efekty, prasa brytyjska i francuska nagłośniły sprawę polską, a w marcu 1915 r. zmuszony był wyrazić zdanie nt. odezwy Wlk. Ks. Mikołaja minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii - Edward Grey i choć nie wymienił Polski z nazwy to wyraził życzenie by „narody europejskie, także narody mniejsze uzyskały całkowitą niepodległość” . Orientacja na państwa Ententy, przez przeciwników politycznych tj. głównie przez obóz tzw. aktywistów galicyjskich określana niekiedy niesłusznie mianem „pro-rosyjskiej” zaowocowała powołaniem w listopadzie 1914 r. w Warszawie Komitetu Narodowego Polskiego tzw. „pierwszego”, złożonego głównie z polityków Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego oraz Stronnictwa Polityki Realnej, Roman Dmowski zadowolili się wówczas przewodniczeniu Wydziałowi Wykonawczemu KNP, prezesurę pozostawiając - choć niechętnie hr. Zygmuntowi Wielopolskiemu z SPR . „Pierwszy” KNP nie był więc autorskim projektem Romana Dmowskiego, a pewną formą kompromisu ze środowiskiem politycznym „realistów” . Aby zneutralizować politycznie działania aktywistów galicyjskich i Józefa Piłsudskiego oraz doprowadzić do sytuacji w której Polacy z zaboru rosyjskiego będą walczyć pod polskim, a nie rosyjskim sztandarem R. Dmowski poparł ideę tworzenia walczących po stronie rosyjskiej legionów polskich. Niestety w sytuacji gdy legiony przestały być prywatną inicjatywą ich założyciela Witolda Górczyńskiego, a przeszły pod nadzór Wydziału Wojskowego KNP kierowanego przez przyjaciela Romana Dmowskiego Zygmunta Balickiego, Rosjanie w zasadzie zablokowali dalszy ich rozwój . Załamanie się frontu rosyjsko-niemieckiego w sierpniu 1915 r., skutkujące zajęciem całości Królestwa Kongresowego przez Niemców spowodowały, iż Rosja przestała być dla liderów Narodowej Demokracji głównym odnośnikiem w kwestii niepodległości jak i choćby zjednoczenia ziem polskich, podkreślił to sam Roman Dmowski pisząc: „Nie opuszczając terenu rosyjskiego, trzeba było środek ciężkości naszego działania przenieść na Zachód” . Po wyjeździe Romana Dmowskiego do zachodniej Europy w listopadzie 1915 r. (Wielka Brytania, Francja, Szwajcaria) oraz kolejnych ofensywach wojsk państw centralnych działalność pierwotnego KNP na emigracji w Rosji zamierała by ostatecznie zostać zastąpiona w sierpniu 1917 r. przez Radę Polską Zjednoczenia Międzypartyjnego. Podczas pobytu w Wielkiej Brytanii i Francji Dmowski przeorientował swoje działania głównie na państwa zachodnie i po upadku carskiej Rosji w lutym 1917 r. zaczął realizować swój autorski pomysł jakim było powołanie nowego komitetu, tym razem z nim samym jako przewodniczącym na zachodzie Europy. Działania Dmowskiego i skupionych wokół niego działaczy - w tym z Polskiej (Centralnej)

Agencji Prasowej w Lozannie przyśpieszył „Akt 5 listopada”, wydany przez państwa centralne ogłaszające niepodległość Polski. Po kilku miesiącach, 15 sierpnia 1917 r. w Lozannie w Szwajcarii powołano nowy Komitet Narodowy Polski z Romanem Dmowskim jako przewodniczącym. Podobnie jak „pierwszy” KNP, nowy komitet złożony był głównie z działaczy Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego oraz Stronnictwa Polityki Realnej. Głównym zadaniem nowego Komitetu Narodowego Polskiego było budowanie silnej pozycji politycznej wśród państw alianckich w tym Francji, Włoch, Wlk. Brytanii i USA oraz uznanie przez nie polskiego przedstawicielstwa w formie KNP, objęcie zwierzchnictwa nad formowaną Armią Polską we Francji oraz nawiązanie ścisłej współpracy z Polonią w USA, a także z przedstawicielami Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego w Rosji. KNP był uznany przez rządy Francji – 20 września 1917 r., Wielkiej Brytanii – 15 października 1917, Włoch – 30 października oraz 10 listopada 1917 r. przez USA. KNP nie aspirował do roli rządu na emigracji, miał pełnić jedynie w kilku kwestiach namiastkę rządu polskiego i być przedstawicielem interesów Polski. Stąd też nazwa „komitet narodowy”, a nie np. „rząd narodowy”. Funkcję rządową spełniał jedynie w kwestii polityki zagranicznej, propagandy i częściowo polityki wojskowej. Faktem jest jednak, że np. dyplomacja francuska w 1918 r. często używała w odniesieniu do KNP nazwy „prowizoryczny rząd polski”, a jeszcze jesienią 1918 r. w odniesieniu do rządów z nadania J. Piłsudskiego w Warszawie określenia „rząd Piłsudskiego”, a nie rząd Polski. W listopadzie władze KNP składały się 13 członków: prezesa Romana Dmowskiego, wiceprezesa Maurycego Zamoyskiego, sekretarza Jana Jordana Rozwadowskiego oraz Franciszka Fronczaka, Stanisława Grabskiego, Stanisława Kozickiego, Ignacego Jana Paderewskiego, Erazma Piltza, Mariana Seydy, Konstantego Skirmunta, Władysława Sobańskiego, Józefa Wielowieyskiego i Jana Żółtowskiego. Jeżeli chodzi o przynależność polityczną to: Dmowski, Kozicki, Rozwadowski, Seyda, Wielowieyski i Zamoyski reprezentowali Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne. Organizację z USA luźno afiliowaną do endecji o nazwie Wydział Narodowy Polskiego Centralnego Komitetu Ratunkowego reprezentował Fronczak i jako prezes honorowy Paderewski (formalnie bezpartyjny). Erazm Piltz i Władysław Sobański byli przedstawicielami Stronnictwa Polityki Realnej, a środowiska ziemiańskie reprezentowali Konstanty Skirmunt i Jan Żółtowski. Dodatkowo warto zauważyć iż Roman Dmowski był wcześniej prezesem Koła Polskiego w Dumie rosyjskiej, Erazm Piltz dyrektorem Biura Pracy Społecznej w Warszawie, Rozwadowski wiceprezesem Towarzystwa Rolniczego w Galicji, Seyda dyrektorem Centralnej (Polskiej) Agencji Prasowej w Lozannie, Skirmunt członkiem Rady Państwa w Rosji, Sobański – wiceprezesem Polskiego Czerwonego Krzyża w Rosji, Zamoyski – byłym posłem do dумы oraz Paderewski wybitnym, światowej sławy pianistą, kompozytorem i działaczem społecznym. Roman Dmowski skompletował więc wokół siebie zespół złożony z ludzi wybitnych i doświadczonych zarazem, dodatkowo KNP dysponował rozbudowaną strukturą biurokratyczną zajmującą się sprawami prawno-politycznymi, wojskowymi, prasowo-propagandowymi, administracyjnymi i konsularnymi. Z pewnością z racji obecności w KNP Seydy i Piltza wykorzystywano dorobek Centralnej (Polskiej) Agencji Prasowej w Lozannie od 1915 r. prowadzącej działalność prasowo-wydawniczą i propagandową. O intensywności działań KNP świadczy fakt, że w latach 1917–1919 odbyło się niemal 200 posiedzeń komitetu.

Czytaj więcej w pliku PDF poniżej (str. 30-46)

PLIKI DO POBRANIA

[Dmowski jako wychowawca narodu \(pdf, 4.27 MB\) 29.03.2023 15:00](#)